

A TÁRSADALMI EGYENLŐSÉG MEGTEREMTÉSÉNEK KÍSÉRLETE AZ ÖTVENES ÉVEK FELSŐOKTATÁSÁBAN

ATÁRSADALMI EGYENLŐSÉG ESZMÉJE AZÓTA él az emberek tudatában, amióta társadalmi különbségek léteznek. Ezek mértéke és jellege koronként és területenként magától értetődően más és más. A XX. századi megvalósítási kísérletek egyik állomása Magyarországon az 1947-es választásokat követő kommunista hatalomátvétel, melynek céljai között szerepelt a gazdasági jólét és a társadalmi egyenlőség megteremtése, a műveltségbeli különbségek megszüntetése. A gondolat nem új és nem is eredeti: a húszas években kidolgozott szovjet modellt követi.

Meddig tartottak az ötvenes évek?

Voltaképpen addig, amíg – témánk szempontjából – az osztályharc évei: 1948-tól 1962-ig, amíg le nem mondtak a származások nyilvántartásán alapuló egyenlőtlen-séget kiegyenlítő politikáról.

A Magyar Dolgozók Pártjának 1948. júniusi programnyilatkozata – az államosítások után vagyunk – az államvédelem megerősítése indokaként arról beszél, hogy „a tőkés elemek belenövése a szocializmusba lehetetlen, s a kizsákmányolók korlátozása, kiszorítása és fokozatos felszámolása múlhatatlanul kiváltja az ellenállásukat és az osztályharcot” (Izsák 1998:23), valamint arról, hogy a „demokratikus nevelés egységes szellemének biztosítására van szükség. A vagyonos osztályok műveltségi monopóliumának” (Uo. 28.) megszüntetését követeli a párt. Az osztályharc elemi fel-tétele az emberek származás szerinti kategorizálása.

Tizennégy év múlva, 1962-ben a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) VII. kongresszusán feladják ezt a politikát. Mint mondták, „a szocializmus alapjainak lerakása után az osztályharc jellege változik, formái és eszközei módosulnak. Az osztályharc fő területei jelenleg: a szocialista gazdaság megerősítése, a fejlesztése és a szocialista tudat kialakítása” (Vass & Ságvári 1973:587).

Míg „a szocialista forradalom korábbi szakaszában a társadalmi és politikai élet különböző területein szükséges és helyes volt a szociális származás figyelembevétele. A történelmi igazságszolgáltatás megkövetelte, hogy a volt kizsákmányolt osztályok tagjai, munkások és dolgozó parasztok, előjogot nyerjenek a hatalom gyakorlásában és

művelődésben” (Uo. 588.). A hatvanas évek legelején bekövetkezett politikai fordulat szerint azonban nem a származás, hanem „az emberek megítélésében ma minden tisztség és funkció betöltésénél a szocialista rendszerhez való hűség mellett a hozzáértés és a rátermettség a döntő” (Uo. 588.). A határozat szerint ezért „nincs szükség többé tanulóifjúságunk származás szerinti kategorizálására. A tehetséges munkás- és parasztfiatalok továbbtanulását – ami művelődéspolitikánk változatlanul fontos része – nem a szociális korlátozások mechanikus alkalmazásával, hanem a szükséges politikai, anyagi, szociális és nevelési feltételek biztosításával, az alkotó és nevelőmunka fejlesztésével kell elérni” (Uo. 588.). A kongresszusi határozatot követő évben a legfelsőbb szintű politikai vezetés részletesen szabályozta a felsőoktatási intézmények felvételi rendszerét, és kijelölte – mint fogalmaztak – a származás szerinti kategorizálás megszüntetéséből adódó egyéb feladatokat (Vass 1968:16–22.). Ez az oktatáspolitikai területét is érintő tett jól illeszkedik a kádári megbékélési politikába.

A kádári politikai fordulat sok tekintetben nagy jelentőségű: szakított a sztálini szocializmussal és lényegében feladta az osztály nélküli társadalom egyenlőségének a megteremtését. Valójában elfogadta, hogy az épülő szocializmus eleve hierarchikus berendezkedésű: nem is törekszik a rétegződés nélküli társadalom megteremtésére, ehelyett a rétegek közötti távolságot kívánja csökkenteni.

Az 1961-es „*aki nincs ellenünk, az velünk van*” kádári jelszó szellemében szűnik meg a származás alapú szelekció. E politika elemének, része az 1956-os elítéltek amnesztiája éppúgy, mint az utazási korlátozások enyhítése. Nincs már a munkások és parasztok gyermekeinek közvetlen – csak közvetett – bürokratikus támogatása. A későbbi kifejezéssel élve ők már a „*bátrányos helyzetűek*”, vagy egyértelműbben, ami a proletárdiktatúra teljes feladását jelenti: a „*fizikai dolgozók gyermekeinek*” segítése. A megbékélés politikájának természetesen ára van. A bürokratikus támogatás megszüntével nyomban csökken a munkás és paraszt származású, pontosabban fizikai dolgozók gyermekeiből lett egyetemi hallgatók aránya: 1962/63 tanévi 43,8 % -ról, 1969/70 tanévi 38,9 % -ra, miközben növekedett felvett hallgatók száma. Ez egyszerre váltja ki a társadalmi egyenlőség ős-(naiv) szocialista és sztálinista híveinek rosszállását, aktivitását, ami a hatvanas évek végi–hetvenes évek eleji baloldali visszarendeződéshez és később, az 1980–85-ös időszak öngigazgató szocializmusának kísérletéhez, illetve a demokratikus ellenzék baloldalának kialakulásához vezetett.

Szakaszok és politikák

A hosszú ötvenes évek bel- és külpolitikája többször irányt váltott, amely mélyen befolyásolta a társadalmi igazságosság megvalósításának irányát és ütemét. A szovjet, pontosabban a sztálini modell kiépítése – a magántulajdon és a piac megszüntetése, a tervgazdálkodás bevezetése, a párt, a rendőrségi igazgatás kiépítése – s területünkhöz közeledve – az oktatás államosítása, az osztályharc szempontjainak követése az oktatáspolitikában ugyanazokat a tüneteket eredményezte nemcsak a felkelésekben (Berlin, Poznan, Budapest), hanem a beruházási ciklusokban, válsá-

gokban is (*Bauer 1986:62–85.*; *Pető & Szakács 1985*). Az ambiciózus és többször megemelt célú első öt éves terv okozta gazdasági válságra válaszul 1952-ben leállítják a nagyberuházásokat az azonos modellt követő szocialista országokban. Nálunk is visszafogják az összes nem termelő ágazat, köztük a felsőoktatás fejlesztését. A Sztálin halálát (1953) követő ingatag belpolitikai helyzet, Rákosi Mátyás bukása, a Nagy Imre-féle „új szakasz” politikája, a Rákosi-vonal rövid ideig tartó ismételt megerősödése s a sztálini modellhez való ideiglenes visszatérés, majd az 1956-os forradalom jelzik a főbb irányváltásokat.

Kádár János az 1956 és 1962 közötti időszakban – Rainer M. János meglátása szerint – konszolidált formában ismételte meg a szovjet rendszer kiépítésének 1947 és 1953 közötti folyamatát. A forradalmi erőkkkel és a párton belüli sztálinista ellenzékkel való leszámolás, a magyar „nagy ugrás” hároméves tervszámainak felemelése, a második öt éves terv irányelveiben erőltetett iparosítási politika újraéledése (*Bauer 1982:84.*), az oktatáspolitikában is megjelenő osztályharc feléledése, a még magántulajdonban maradt földek államosítása, az egyházak és a népi írók elleni ideológiai kampányok mind-mind a sztálini időszak példáját követi (*Rainer 2004:4.*).

A kádári konszolidáló politika mögötti hatalmi koncentráció azonban soha nem érte el az 1947 és 1953 között tapasztalt mértéket. Mindennek egyenes következménye, hogy tágult a párt, a bürokratikus és a belügyi igazgatás által ellenőrzés alatt *nem* tartott terület: nagyobb tér keletkezett a helyi, intézményi érdekek számára, s ezek mentén formálódhattak az események. Voltaképpen ezt jelentette a társadalmi béke.

A társadalmi felemelkedés az iskolarendszer legitimációjával

Az 1948 és 1962 közötti „ötvenes évek” oktatáspolitikájának meghatározó – de nem kizárólagos – specifikuma, hogy a társadalmi felemelkedést formális iskolai végzettséghez, bizonyítványhoz kötötték, voltaképpen a képzés elvégzésének bizonyító erejét – és nem tartalmát –, állami monopóliumba tartozó részét vették igénybe. Társadalompolitikai okokból csökkentették az azonos jogérvényű bizonyítvány megszerzésének nehézségi fokát. Megváltoztatták a bizonyítvány megszerzéséhez szükséges képzési idő hosszát annak érdekében, hogy a kiválasztott munkás és dolgozó paraszt származású fiatalok formálisan teljesíteni tudják azokat a követelményeket, amelyeknek korábban csak az értelmiségiek vagy éppen a volt kizsákmányolók tudtak megfelelni.

A társadalom- és oktatáspolitiká az azonban továbbra is változatlanul hagyta a tudás legitimáló szerepét. Nem csupán abban az értelemben, hogy nincs mit kezdeni azzal a tudással, amelynek a hiánya – technikai értelemben – közvetlen működési zavarokat, fennakadást okoz. Abban is, hogy a társadalmi kiválóság legitimálásához szükséges, de a gyakorlatban közvetlenül nem hasznosítható – Ferge Zsuzsa által bevezetett fogalom szerint – „ünnepnapi tudást” (*Ferge 1976*) átadó oktatói kart és vele együtt kultúráját ha változatlanul nem is hagyta, de nem törte meg.

Másképpen fogalmazva: az önmagát a tudással legitimáló felsőoktatási és gimnáziumi tanári kar kezében megmaradt ez a szelekciós eszköz: azokat vennék fel, ha módjukban állna, akik „tudják” az általuk fontosnak tartott „ismereteket”. Ha pedig a származás a felvétel szempontja, rosszabb jegyet adnak azoknak a diákoknak, hallgatóknak, akik nem tudnak. Márpedig éppen a munkás és dolgozó paraszt származásúak a gyengén teljesítők, tőlük válnának meg legelőször, ők morzsolódnak le a leghamarabb. A „bukásmentes iskola”, a „lemorzsolódás elleni küzdelem”, a rendűség és a tanulmányi átlag eltörlése, a felzárkóztatás stb. e politika sikerét szolgáló eszközök. Híveik és szószólóik többnyire a néptanítói szakmai értékrendet követő, az egyetemek pedagógiai tanszékeit, szaklapok főszerkesztő helyeit elfoglaló tanítóképzősök voltak (Sáska 1992).

A másik oldalról nézve: a tananyag tartalma és szerkezete valóban szorongást okozóan túlterhelő¹ volt a középiskolát nem végzett vagy ott gyengén teljesítő munkás- és parasztgyermek számára. Ők vagy eleve nem akartak továbbtanulni az értelmiségiekhez képest, hisz küldték őket, vagy a kor szavára hallgatva önként mentek. Az első keserű tapasztalatok után sokan abba akarták hagyni tanulmányaikat, de erre nem volt lehetőségük, ezt nem engedték, erre csak a felsőoktatás expanziójának visszafogása (1953–1954) után volt mód. Mások a lemorzsolódás lassú útját járták: korrepetálások, bukások, majd évhalasztás, évismétlés, ezután átjelentkezés esti-levelező tagozatra, s végül a kimaradás. A bukásnak ösztöndíjvesztés lett a következménye, ami még előbbre hozza a kimaradás időpontját.

A felvettek tudás alapú szelekciójának foka voltaképpen az oktatói kar fölötti bürokratikus kontroll mértékétől függött. A párt-, a bürokratikus és belügyi hatalom gyengülésével együtt jelenik meg az oktatási intézmények egy részének az alapértéke. A tudáslegitimációjú értelmiségiek egyre nagyobb mértékben foglalják vissza a felsőoktatást: nagyobb arányban kerülnek be, és kisebb eséllyel maradnak ki, mint munkás, paraszt származású társaik.

A származás és a felsőoktatás

Az ötvenes–hatvanas években a felsőoktatásért felelős minisztérium statisztikai tájékoztatóinak készítői büszkén mutattak rá a kapitalista és a szocialista társadalom számokban is kifejezhető különbségére, jelezve az új, az épülő társadalmi forma magasabbrendűségét.

Az elégedettség forrása egyfelől a társadalmi igazságosság megteremtése felé megtett út: a munkás-paraszt hatalomátvétel sikerét, a népi demokrácia megteremtésének eredményeit mutató adatok voltak, másfelől pedig a felsőoktatás robbanásszerű kiterjedése szolgáltatta: egyre többen tanulhattak.

A viszonyítás alapja a háború előtti utolsó békeév volt, az 1937/38-as tanév. Abban a társadalomban a munkás és paraszt gyermeke nem tanulhatott tovább felsőfo-

¹ Csak jóval később, a tömegoktatás terjedésével, a populáris oktatási kultúra térhódításával jelenik meg a képesség, kompetencia alapú filozófia, s vele együtt szorul vissza a tudás jelentősége és szelekciós jellege, a felvételi vizsga, s velük együtt csökken az előnyök köre és az iskolarendszer mobilitásban betöltött szerepe.

kon, az maradt, ami a szülei: kétkezi munkás. A hallgatók 2,7 %-a volt munkás, 0,8 %-a paraszt származású (összességében 412-en tanultak), holott ők alkották a társadalom legnagyobb tömegét. Ellenben a harmincas évekbeli uralkodó osztály gyermekei, akiket az 1948-as hatalomátvételt követően „X” származásúaknak neveztek, valamint az értelmiségiek, hivatalnokok, tisztviselők gyermekei társadalomban elfoglalt súlyukhoz képest magasan túlreprezentálva tanulhattak (X: 39,2 %, értelmiségi, alkalmazott egyéb: 57,3 %).

A népi demokráciában, a Rákosi-rendszer „legjobb” évében, az 1952/53. tanévben – amikor az utolsó összehasonlítható adat áll rendelkezésünkre – már megtörték a korábbi vezető rétegek kulturális monopóliumát, a felsőoktatásban egyáltalán nem tanulhattak. Az „X” származásúak a hallgatók mindössze 0,8 %-át tették ki, az értelmiségiek, alkalmazottak aránya több mint 14 ponttal volt alacsonyabb a háború előttihez képest. A nappali tagozatos – az esti tagozat e rendszer szülöttje – hallgatók közül közel minden másodikat munkás és paraszt származásúként tartottak nyilván (33,7 % munkás, 22,8 % dolgozó paraszt családból érkezett).

Jól kivethető büszkeséggel mutatják be a statisztikai tájékoztatók készítői a haladás fokát: háromszor többen tanulnak felsőfokon, mint a korábbi rendszerben. Míg a felsőoktatásnak 1937/38-ban 11 747 hallgatója volt, addig az 1952/53. tanévben csak a nappali tagozaton 36 401-en, a következő tanévben még többen, 38 383-an tanulhattak! Ezt tekintették a népi demokrácia fokmérőjének: terjed a tudás, hiszen többen tanulhatnak, ugyanakkor növekszik az egyenlőség, hiszen már 20 567 munkás- és parasztfiatal járhat főiskolára, egyetemre. Közel megötszörözött a számuk a Horthy-rendszer legjobb évéhez képest. Megvalósulni látszott az 1948-ban meghirdetett reform céljának egyik fele. A „jó szakember képzése” kisebb,² „a „munkásság és a parasztság sorraiból az új értelmiség” kinevelése pedig nagyobb részben sikerült, jelentette ki az 1950. december 22-én kelt Minisztertanácsi határozat (*Állam és Igazgatás 1951:57.*).

Az erőltetett szocialista iparosítás okozta gazdasági válságra takarékosággal válaszol a politikai vezetés. A felsőoktatás expanzióját megtörték, sőt visszafejlesztették, de a társadalmi egyenlőség politikáját nem érinti a váltás. Az MDP Titkárság 1952 májusában határozatban mondja ki, hogy az „1952/53. beiskolázási tervszámokat – a nappali egyetemekre vonatkozóan – 960 fővel, az estiekre vonatkozóan 200 fővel csökkentjük. A nappali hallgatóknál az 1953/54. beiskolázási tervszámot 13 870-ről 11 910-re (1960 fővel), 1954/55. tervszámot 14 070-ről 12 000-re (2070 fővel) csökkentjük” (*Izsák 1998:131.*).

Az 1953. évtől miközben kevesebb hallgató nyert felvételt, az osztályszempontok nyomatékosabban jelentek meg. A változtatás motívumai között szerepet játszott, hogy 1952-ben szembesültek a vezetők azzal, hogy a munkás és paraszt származású fiatalok aránya nem fogja elérni az első ötéves tervben előírtakat, 5–10 százalékkal el

² Az 1950-es Mt-határozat szerint az egyetemi képzés tartalma a volt kizsákmányoló osztályok érdekei szerint szerveződött, ami ebben a kontextusban azt jelentette, hogy a tervgazdálkodás, a nagyüzemi termelés, a közvetlen hasznosíthatóság szempontjai háttérbe szorultak (*Uo.*). A bírálat szerint a műegyetemi képzés nem gyakorlatorientált, az agrártudományi egyetem a magán- és nem a nagyüzemi gazdálkodás szempontjait követte, az orvostudományi karok „nem a dolgozó tömegek számára képeztek orvosokat, hanem a magánpraxisra (*Uo.*).

fognak térni az intézmények az előírt társadalmi igazságossági szinttől (*Uo.*). Az oktatási statisztikáért felelős minisztériumi dolgozók kimutatták, hogy a felsőoktatás I. évfolyamán az előző évi helyzethez képest a munkás származású hallgatók száma 5,6 %-kal csökkent (*Stat. táj. 1952:2.*). Vagyis az egyenlőség eszméjének megvalósításához nem volt kellő számban továbbtanulni vágyó proletár és dolgozó paraszt.

A származás pontosítása és tisztázása politikájának eredményeképpen a származás szerinti nagy revízió a hallgatók 30–35%-ának korábbi besorolását változtatotta meg. Az 0173/I/a-1953 OM. számú rendelet szerint a korábban a 0–1 kataszteri hold kategóriába tartozó parasztok gyermekei ezentúl munkás származásúaknak minősültek. Az osztályharc erősödése indokolta, hogy az értelmiségiek és ez egyéb kategóriák között megbújt kizsákmányolók a tényeknek megfelelő helyre kerüljenek szakmailag és politikailag. S nagymértékben meg is nőtt a „X” kategóriába soroltak száma, mint az az alábbi táblázatból látható. Az „egyéb” kategóriát is újraértelmezték, közülük kerültek ki az „alkalmazottak”, kisebb részük munkás kategóriába került, növelve a proletáriátus uralkodó szerepének bizonyítékainak súlyát³ (*Stat. táj. 1953:20–21.*).

1. táblázat: A hallgatók megoszlása származás szerint tanévenként a nappali tagozaton

Tanév	Munkás	Dolgozó paraszt	Értelmiségi	Alkalmazott	Egyéb	X	Összesen %	Fő
1953/54	34,0	20,8	12,9	17,2	13,0	2,1	100,0	38 383
1954/55	32,4	21,8	14,2	17,1	12,7	1,8	100,0	33 617
1955/56	33,2	22,2	15,4	16,5	11,4	1,3	100,0	30 665
1956/57	32,7	21,9	18,3	15,7	10,4	1,0	100,0	28 885
1957/58	32,6	21,2	20,1	15,4	10,0	0,7	100,0	24 013
1958/59	32,5	19,6	22,5	15,9	9,0	0,5	100,0	23 429
1959/60	33,1	18,3	23,3	16,6	8,2	0,5	100,0	25 813 ^a
1960/61	33,4	17,0	23,3	17,7	7,6	0,4	100,0	29 344
1961/62	33,0	16,3	24,2	18,9	7,2	0,4	100,0	34 526
1962/63	32,2	14,9	24,8	20,8	6,8	0,5	100,0	40 523

^a A felsőfokú óvó- és tanítóképző ekkor került felsőoktatási hatáskörbe.

³ Közismert tény, hogy az iskolai adatszolgáltatás rendjében a szülők foglalkozási adatai meglehetősen megbízhatatlanok, hiszen az iskola eredményességi oldalról abban érdekelt, hogy jobban tanuló értelmiségi szülők gyerekeit vegye fel, politikai oldalról pedig abban, hogy több munkásszülőt mutasson ki: nem lehet tehát tudni, hogy az ellentmondásosan besorolható szülőknek mikor mekkora hányada tűnik fel egyik vagy másik csoportban. Nem meglepő, hogy a jogszabályban rögzített származás szerinti kategorizálás idején is alulreprezentáltak a fizikai dolgozók a szülők körében.

1960-ban a középiskolai tanulóknak 15,6%-a paraszti, 35,1%-a nem mezőgazdasági fizikai háttérrel érkezik. (1950-ben e két szám még 23,6% ill. 35,4% volt). (*Magyar statisztikai zsebkönyv 1961:164*). A felsőfokon a munkások aránya noha 30-ról 33%-ra nő ugyan, s a parasztszülőké 19-ről is csak 17-re csökken az 1950-es évtizedben, ez a tanítóképzők felsőfokú iskolává válásával magyarázható, melyben az átlaghoz képest szignifikánsan alacsonyabb az értelmiségi gyerekek aránya... „Létezik persze az iskolai statisztikánál egy sokkal megbízhatóbb adat, s ez az 1960-as népszámlálás eltartottsági statisztikája. [...] a mezőgazdasági fizikai szülők 18–24 éves korú gyerekeinek 1,4%-a, a nem mezőgazdasági fizikaiak 1,9, a szellemieknek viszont 8,8%-a volt egyetemi főiskolai hallgató.

Azaz a származás szerinti kategorizálás ellenére az ötvenes évek végén (!) a szellemiek a középiskolában – korcsoportos lakossági számarányukhoz képest 2,61-szeresen, a felsőoktatásban pedig 3,13-szorosan felülreprezentáltak.” (*Nagy 2000*)

A gyakorlatban azonban, ahogy csökkent a központi szabályozó erő és növekedett a felsőoktatási intézmények mozgásteret, úgy változott meg az egyetemek és főiskolák szociális összetétele, amely nemcsak a felvétellel szabályozott szociális arányok⁴ változását, hanem a kimaradások együttes hatását is mutatja.

A hivatkozott OM-rendelet alapján értelmezett munkás származásúak aránya sohasem érte el a nappali tagozaton az 1953/54-es csúcst. Az adatok ingadozása arra enged következtetni, hogy folyamatosan igyekeztek fenntartani ezt a komoly politikai jelentéssel felruházott számot.

A dolgozó paraszt származású hallgatók legmagasabb arányban az 1955/56-os évben tanulhattak. Ettől kezdve a felsőoktatási hallgatók között arányaiban, de számszerűen is egyre kevesebben voltak, noha a hallgatók létszáma nőtt. A dolgozó parasztok oktatáspolitikai támogatása csökkent a korábbi évekhez képest, s közülük egyre inkább csak azok tanultak, akik akartak is és tudtak is.

Noha a MDP Titkársága határozatának megfelelően az első évfolyamra felvehető hallgatók száma csökken (mint ahogy az összes hallgatók száma a következő tanévtől), figyelemre méltó, hogy az értelmiségi és alkalmazotti származású hallgatók száma és aránya *növekedett* ugyanebben az időszakban. Mindebből következik, hogy az értelmiségi, alkalmazotti társadalmi csoport felsőoktatásba kerülési esélyei a korábbi helyzethez képest javultak. Az arányok finom eltolódása mutatja

4 Az I. éves nappali tagozatos hallgatók származás szerinti megoszlása:

	Munkás	Dolgozó paraszt	Értelmiségi	Alkalmazott	Egyéb	X	Összesen
1952/53	34,1	26,0	13,2		26,4	0,3	12 680
1953/54	35,8	22,9	12,3	14,9	12,9	1,2	11 010
1954/55	31,7	24,4	16,8	15,0	11,4	0,7	6 734
1955/56	37,5	26,9	16,7	11,7	7,0	0,2	5 837
1956/57	33,3	19,8	23,5	14,4	8,3	0,7	6 354
1957/58	34,3	17,9	21,9	16,7	8,9	0,3	5 763
1958/59	34,2	17,6	24,2	16,6	7,3	0,1	6 051
1959/60	36,1	18,1	21,7	16,5	7,1	0,5	7 890
1960/61	34,0	15,8	23,5	19,9	6,5	0,3	8 369
1961/62	32,5	15,4	23,6	21,0	6,9	0,6	10 544

Forrás: Stat. táj. 1952/53a:8, 1955/56a:3, 1958/59a:13, 1959/60a:13, 1960/61a:15, 1961/62a:8.

	Fizikai dolg. gyermeke	Nem-fizikai dolg. gyermeke	Összesen
1961/62	47,9 ^a	52,1	100,0
1962/63	43,8 ^a	56,2	100,0
1963/64	42,4	57,6	100,0
1964/65	45,1	54,9	100,0
1965/66	43,6	56,4	100,0
1966/67	41,2	58,8	100,0
1967/68	40,9	59,1	100,0
1968/69	40,8	59,2	100,0
1969/70	38,9	61,1	100,0

Forrás: Stat. táj. 1961/62:8, 1962/63:10, 1964/65:12, 1965/66:12, 1966/67:16, 1968/69:38, 1970/71:48.

^aMunkás és dolgozó paraszt.

a rendszer lényegét: az értelmiségi-alkalmazotti réteg számára kedvezően változott a felsőoktatás összetétele.

A rendszer működésének finomabb részleteire is fény derül. 1956 őszén a nappali tagozatos hallgatók közül 2366-an hagyták el az országot, 851 hallgató nem jelentkezett, az intézmények jelzése szerint nagyobbik hányaduk szintén külföldre távozott (*Stat. táj. 1956:1.*). A létszámcsökkenés minden évfolyamot érint. Az első évfolyamon a legalacsonyabb, mert a forradalom leverését követően pótfelvételit tartottak (*Uo.*). Kérdés, hogy melyik társadalmi rétegnek kedvezett a központi hatalom gyengülése? A következő évi statisztikai tájékoztatóból látható, hogy az elsőévesek pótfelvételijének egyértelmű kedvezményezettjei az értelmiségi származásúak, mellettük az alkalmazotti, az egyéb, de még az X származásúak is jobban jártak, mint az központi felvételik idején. Az egy évvel korábban (1955/56-os tanévben) az értelmiségiek aránya az első éves hallgatók között 16,7 egy évvel később, a pótfelvételiknek köszönhetően jóval magasabb, 23,5 százalék (*lásd 3. lábjegyzet*).

A másik példa hat évvel későbbi. Az 1962/63-as tanévre történő felvételeket bemutató adatközlés először közli a fellebbezésekre adott rektori, illetve igazgatói döntések adatait. Az intézményi értékrend tisztán ekkor jelenik meg először. A fellebbezések alapján felvett hallgatók főleg értelmiségi, alkalmazott származásúak (*Stat. táj. 1962a:7.*). Összevetve az 1. táblázatban közölt előző évek adataival, láthatjuk, hogy a munkás, paraszt származásúak aránya csökkent, az értelmiségieké, az alkalmazottaké pedig lassan és fokozatosan növekedett, míg el nem törölték a származások nyilvántartását.

Az intézményi rendszer megtörése

Ismert, hogy a 19. században kialakult polgári társadalomban elfoglalt hely nagymértékben függött az erősen szelektív és tudás alapú iskolarendszertől: azok kerültek a társadalmi hierarchia legmagasabb pozícióiba, akik keresztülmentek a középiskola és a felsőoktatás alapvetően teljesítmény-központú próbatételein. Akik nem, azok – hacsak származásuk vagy vagyonuk révén nem tartoztak az elitbe – lent vagy lentebb találtak maguknak helyet. Ez a rendszer feltételezte, hogy a képzési rendszer elemei megtörhetetlen sorrendben épülnek egymásra, egyik elemet nem lehet felcserélni egy másikkal, az iskolarendszer által közvetített kultúra szisztematikusan épül és szelektív jellegű.

Ez az intézményes berendezkedés természetesen réteg (osztály) alapon szelektál, mely szabály megtörését az egyenlőség elvű társadalom felépítésének hívei fontosnak tartották. Ez a gondolat nem magyar és nem is Rákosihoz kapcsolható. Az első világháború utáni időszakban számos kísérlettel találkozhattunk: a magyar Tanácsköztársaságban, a forradalmi Oroszország első évtizedében, de még Hitler Németországában is lehetőséget nyitottak a kiválasztott, tehetségesnek látott munkások és parasztok gyermekeinek, hogy középiskolai végzettség nélkül egyetemre kerüljenek (*Sáska 2004.*). Az 1948-ban létrehozott és hét évig fenntartott, a Rákosi-korszakhoz kötődő emlékezetes szakérettségi rendszere is e körbe tartozik.

A szakérettségi

A szakérettségi rendszere minden mozzanatában megtörte a hagyományos képzési rendet. Nemcsak abban, hogy a képzés nem iskolában, hanem rövid tanfolyam keretében történt, ahol nem a gimnázium által közvetített és vizsgával igazolt műveltség körét oktatták, hanem két tantárgyét. Ugyanakkor mindkét érettségi vizsga jogosított felsőoktatási tanulmányokra. A különbség mindössze annyi volt, hogy a szakérettségi csak a két tárgy tartalmához közel álló felsőoktatási intézményben történő tanulás lehetőségét nyitotta meg. Az 51 600/1948. VKM rendeletben leírt cél azonos azzal, amit a kommunista párt kijelölt: egyrészt „a hátrányos helyzetű társadalmi rétegek, elsősorban a munkás- és parasztfiatalok gyorsabb ütemű szakmai és kulturális felzárkóztatása”, másrészt „hozzájárulás a szocializmust építő társadalom, új, szocialista értelmiségének kialakításához”. A toborzás munkáját a Szakszervezeti Tanács végezte.

Az új értelmiséghez való hozzájárulás nem volt szűkmarkú. Az 1953/54-es tanévben a szakérettségi tanfolyamon részt vevő 4 189 hallgató 42%-a volt munkás, 43,3 %-a paraszt, 5,5 %-a alkalmazotti származású, véletlenszerűen volt értelmiségi és egyéb származású hallgató is: 1,2 % (*Stat. táj. 1953:3.*).

Elszánt társadalomátalakító szándék tűnik elénk, ha felidézzük, hogy a legjobb években minden ötödik nappali felsőoktatási hallgatónak hiányzott⁵ a hosszú gimnáziumi képzés során megszerezhető tárgyi műveltsége és tanulási, magatartási kultúrája, de nem mindenütt egyformán. Az agrárképzésben részt vevő hallgatók között volt a legmagasabb a szakérettségizettek aránya, a legalacsonyabb pedig az orvos- és művészképzésben, azon a területen, ahol az oktatói karnak a legnagyobb mértékben sikerült megőrizni önálló értékrendjét (*Stat. táj. 1954b:15.*). A kétfajta érettségi mögött meghúzódó kétféle kultúra, a felsőoktatásba kerülés kétféle módja, a különbségek tudatosulása mély nyomott hagyott az oktatókban és a hallgatókban. A hallgatók is sokat szenvedtek, negyedük kimaradt, az 1953/54-es tanévben például az I. éves szakérettségizettek 26,3 százaléka hagyta abba a tanulást (*Uo.*).

A hagyományos képzési rendszer szabályainak megtörése társadalompolitikai szempontból sikeres. A szakérettségizett hallgatók 42%-a volt munkás, 43,3 %-a pedig paraszt származású, s a régi típusú tudást mérsékelten tudták megszerezni. Azaz – és ez a lényeg – a korábbi rendszer logikája szerinti vezetővé váláshoz szük-

5 A felsőoktatási intézményekben tanuló szakérettségi hallgatók száma (a II. félév eleje):

Tanfolyam	Szakérettségizettek száma	Az összes nappali tagozatos hallgatók %-ban
1950/51	1912	7,8
1951/52	4871	15,2
1952/53	7674	21,1
1953/54	7793	20,3
1954/55	6026	17,9
1955/56	4700	15,3
1956/57	3125	10,8

Forrás: Stat. táj. 1953a.:13., 1955a.:5, 1956a.:15.

séges kulturális-tanulmányi teljesítmény elérése okozott problémát. Már nem a hagyományos magyar középosztályi kultúrát alkotó latin nyelv, a klasszikus műveltség ismerete volt a szelektáló műveltségi elem, a matematika és a magyar vette át ez a szerepet. (Hajdu 2004:233–247.). Erre mindkét tárgy alkalmas, hiszen a matematikai gondolkodás hiánya és a magyar nyelv tudatos használatának gyengesége – amely az irodalmi ismeretek bemutatásán felmérhető – könnyen észrevehető, és megvilágosodik a hallgató kulturális háttere. E két tárgyból 1951-ben öthetes, az 1952-es fentebb hivatkozott Titkársági határozat végrehajtásaként tízhetes, a szakérettségi tanfolyamokra történő *előkészítést* – mai kifejezéssel felzárkóztatást – szerveztek.

Amint kifulladás az első ötéves terv, sor kerül a felsőoktatás expanziójának megfékezésére. Elsőként a rendszertől leginkább eltérő rendkívüli képzést szorítják vissza, feladva-halasztva, korrigálva a társadalmi egyenlőség megvalósítását. 1952 májusában, mint fentebb idéztük, a felsőoktatás expanziójának visszafogásáról döntenek, egyúttal arról is határoznak, hogy fokozatosan megszüntetik a szakérettségi rendszerét. 1952/53-ban 4000-re, a következő három évben összesen 2000 főben határozzák meg a felvehető szakérettségisek számát, hogy 1955-re befejeződhessen ez a rendkívüli képzési forma⁶ (Izsák 1998:161.; Balogh).

Amint lelassul a munkások és parasztok kulturális felzárkóztatásának üteme, úgy állítják vissza a korábbi rendszer szelektációs mechanizmusait és tesznek gesztusokat a korábban bírált oktatói karnak. A már hivatkozott Titkársági határozat előírja, hogy a szakérettségis képzés idejét duplázzák meg, emeljék fel két évre, „szigorítsuk meg az érettségi vizsgát”, „a vizsgabizottságban vegyenek részt egyetemi oktatók is”, és „a szakérettségis tanfolyamok oktatási munkájának irányításába és ellenőrzésébe szervezett formában be kell kapcsolni az érdekelt egyetemi karokat” (Izsák 1998:161.). Döntenek arról is, hogy az elégségesre érettségizetteket már ne engedjék a felsőoktatásba. Egy részüket középfokú technikumok esti tagozatának harmadik osztályába irányították, azaz a szakérettségi tanfolyamot voltaképpen a középfokú képzés első két évfolyamával tették egyenlővé; másokat pedig a „termelő minisztériumok által szervezett középkáderképző szaktanfolyamok”-ra, küldték. Az elégséges érettségizettek további hányada előtt a műszaki felsőoktatás útját nyitották meg: az esti tagozaton *előkészítőn* folytathatták tanulmányaikat, tehát nem engedték be őket ide sem (Uo.). Az előkészítő szervezése új fejlemény: az 1952/53-as tanévben 2 561 munkás és paraszt származású hallgatót vettek fel, de jó részük az alacsony tanulmányi színvonalra hivatkozva beszüntette működését, mert megtehetette. (Stat. táj. 1952:5.).

Az esti és levelező oktatás

Kommunista-parasztpárti kezdeményezésre jött létre 1945-ben az esti tagozatnak az a formája, amely a nappali tagozattal azonos jogérvényű bizonyítványt adott ki,

⁶ A szakérettségi rendszerét, teljesítve a Titkárság 1952-es határozatát, az Oktatásügyi Minisztérium valóban 1955-ben a 105/1955. O. K. 24/O M. sz. utasításával szüntette meg.

de a követelményeket, a képzés tartalmát, idejét alapvetően szerényebbre méretezték, hogy könnyebben kaphassanak bizonyítványt a korábban elnyomott osztályok tagjai (Sáska 1998). Ezt a politikát a Magyar Dolgozók Pártjának 1948. júniusi programnyilatkozata megerősítette: „*lehetővé kell tenni, hogy a dolgozók a termelő munka megszakítása nélkül közép- és főiskolai képzettséghez jussanak*” (Izsák 1998:28.).

1952-ben a felsőoktatás esti tagozatán a hallgatók 68,1 százaléka volt fizikai dolgozó felnőtt, míg a nappali tagozaton a munkás paraszt származású hallgatók aránya ennél jóval alacsonyabb, 56,5 %. Az esti tagozatnak tehát határozottabb szocialista jellege volt, a nappali tagozat pedig láthatóan engedékenyebb volt a társadalmi haladást nem vagy mérsékelten hordozó társadalmi csoportokkal szemben.

A fentebb hivatkozott Titkársági határozat végrehajtásaként 1954-ben csökkent a nappali és az esti tagozatra felvehető hallgatók száma, s ezzel együtt a felsőoktatási intézmények igyekeztek az esti tagozatokat levelező tagozatokká szervezni. A tudományegyetemek esti tagozatain a létszámcsökkenés 63,4 % volt (Stat. táj. 1954b:11.).

Ami ekkor már hátrány, korábban kedvezmény volt. A levelező tagozat mint oktatási forma az ötvenes évek terméke. A társadalmilag fontosnak ítélt feladatokra igénybe vett funkcionáriusok számára hozták létre, akik – a kor megítélése szerint – a termelőmunkában részt vevő dolgozó munkásokhoz és parasztokhoz képest kevesebb tanulásra fordítható idővel rendelkeztek. Az 1952/53-as tanévben 3294-en, egy évvel később már 5941-en vettek részt a funkcionáriusok levelező tagozatán⁷ (Stat. táj. 1954b:10.).

1954-re a szakérettségi megszűnt, az esti tagozatos forma visszaszorult, csak a levelező képzés maradt fent. Pedig ezeket az oktatási formákat éppen a munkás és a dolgozó paraszt származásúak érdekében hozták létre, de a társadalmi igazságság megteremtésében mérsékelten használható eszköznek bizonyult.

A tudás legitimációjának csökkentési politikája

A középiskolában, elsősorban a gimnáziumban megszerezhető tudás osztályjellegét folyamatosan hangoztatva, de a tudás lényegét kétségbe nem vonva egyszerre kellett a munkás és dolgozó paraszt származású fiatalokat a felsőoktatásba beemelni és a megfelelő tudással felvértezni. A kettő együtt nem sikerült. A kor felsőoktatása voltaképpen úgy is leírható, hogy mikor és mennyire volt erős aszociális és mennyiben a tudás szempontja. Ez a konfliktus a felvételik és a lemorzsolódás területén mutatható ki.

A felvételi és a tudás

A felvételi eljárás néhány egyszerű általános elv alapján leírható, amennyiben korlátozott a felvehető hallgatók száma. A felvehető hallgatók és a jelentkezettek egy-

⁷ Az általános iskolai felső tagozat szakos oktatásának pedagógus szükségletét is kiemelt oktatási formával elégítették ki. A tanítók az általános iskola felső tagozatán szaktárgyak oktatására felkészítő szakosító tanfolyamán 7357-en vettek részt (Stat. táj. 1954b. 10.).

máshoz viszonyított arányának négy lehetőségével kell számolni. Ebben a korszakban az előbbi peremfeltétel mellett két további szempontot követtek: a jelentkező származása – mint a társadalmi egyenlőség szempontja – és tudása, pontosabban a felvételizetők által elismert tudástípus, amit a felvételi vizsgán nem csak az érettségi eredményével mértek (*Ladányi 1986, 1999:79.*). Voltaképpen zéró összegű játék körvonalai bontakoznak ki: a támogatott osztályokból származó jelentkezők közül kevesebben rendelkeztek azzal a típusú és mértékű tudással, mint azok, akiknek a továbbtanulását korlátozták. Eme játék hevessege különösen azokban az években növekedett, amikor megemelték a felvető hallgatók számát: a szociális arányokat fenn kellett tartani, ugyanakkor a munkás-paraszt származású fiatalok között nem növekedett ilyen mértékben sem a kitűnően, jelesen érettségizettek száma, sem a továbbtanulás iránti elszánás, következésképpen a szerényebb tudásúak jutottak a felsőoktatásba.

A belső használatra szánt statisztikai tájékoztatókban minden évben ugyanolyan szerkezetű mondatok olvashatók e korszak elején és végén. „*Az elsőéves munkások és dolgozó paraszt származásúak arányát (1953/54: 58,7 %, 1954/55: 56,1 %, 1955/56: 64,4 %) úgy érték el intézményeink, hogy a felvételi vizsgán megjelent munkás hallgatók 66,3, a dolgozó parasztok 60,5 és az értelmiségi származásúak 31,1 %-át vették fel*” (*Stat. táj. 1955a*). Ennek következtében kevesebb kitűnően és jelesen érettségizett értelmiségi származású jelentkezőt vettek fel, még ha a középiskola tantestülete ajánlotta is őket. A statisztikai tájékoztatók szerint az 1955/56-os és az 1956/57-es tanévben míg a kitűnően és jelesen érettségizett munkások 88,4–74,4, a dolgozó parasztok 80,0–79,8 %-át vették fel, addig az értelmiségi szülők gyermekeinek 51,4–55,8 százalékának mondtak igent (*Stat. táj. 1955a:3., 1956a:9.*).

1961-ben is azt olvashatjuk, „*ahhoz, hogy az intézmények (az előírt) szociális arányt elérjék, a felvételi vizsgán megjelent munkás származású tanulók 60, a dolgozó paraszt származásúak 62 és az értelmiségi származásúak 43 %-át kellett felvenni*” (*Stat. táj. 1961*). Ennek következtében a kitűnő rendű felvett hallgatók közül 29,2, az elégségesen érettségizettek közül 42,4 százalék volt munkás származású. A paraszt származásúak adták a kitűnően érettségizettek 10,7, az elégségesek 18,4 %-át. A felvett értelmiségi származásúak között volt a legtöbb kitűnő: 32,5, és a legkevesebb elégséges 17,6 % (*Stat. táj. 1961:5.*).

Ezt a politikát tükrözi a felvételi aritmetika: minél magasabb a felvett munkás-paraszt származásúak aránya, azaz minél nagyobb a politikai támogatás mértéke, annál alacsonyabb a felvett jeles és kitűnők aránya, s nagyobb a „rossz” tanulóké.

Érdekes megfigyelni az 1957/58. tanév felvételi politikájában a spontán folyamatok irányát: a kitűnő és jeles érettségizetteknek nagyobb tér nyílt, mint a közepes és a gyengébben végzetteknek. S amint a hatalom újraszerveződik és folytatja az ötvenes évek elejének politikáját, a tudás jelentősége a továbbtanulás szabályozásában tudatosan visszaszorul.

2. táblázat: A nappali tagozatra felvett elsőéves hallgatók érettségi minősítése szerint (%)

Tanév	Az érettségi eredménye			Összesen	N
	Kitűnő és jeles	Jó	Közepes és ennél gyengébb		
1952/53 ^a	32,2	28,1	39,7	100,0	12 680
1953/54 ^a	36,8	35,0	28,2	100,0	11 010
1954/55 ^a	54,5	30,5	15,0	100,0	6 734
1955/56 ^b	49,8	31,0	19,2	100,0	5 837
1956/57 ^c	52,9	29,6	17,5	100,0	6 354
1957/58 ^d	58,4	29,4	12,2	100,0	5 763
1958/59 ^e	53,5	31,9	14,6	100,0	6 051
1959/60 ^f	45,2	32,4	22,4	100,0	7 890
1960/61 ^g	45,7	31,0	23,3	100,0	8 369
1961/62 ^h	44,7	31,1	23,7	100,0	10 544
1962/63 ⁱ	44,4	30,7	24,2	100,0	12 431

^a Stat. táj. 1954a:9, ^b Stat. táj. 1955a:4, ^c Stat. táj. 1956a:9, ^d Stat. táj. 1957a:5, ^e Stat. táj. 1958a:7

^f Stat. táj. 1959a:8, ^g Stat. táj. 1960a:8., ^h Stat. táj. 19610a:5, ⁱ Stat. táj. 1962a:5.

A munkás és paraszt származásúak továbbtanulási sikerét, egyben a társadalmi egyenlőség növekedését 1958-ban a kádári konszolidált társadalom- és oktatáspolitikával érték el. Csökkentették az érettségi súlyát s ezzel a középiskolában megszerzhető tudás-szelekció erejét. A kitűnő érettségiért már nem 5, hanem 3 pont járt, s hogy nagyobb legyen a termelőmunkából jövő fiatalok felvételi esélye, további pontot számítottak fel a munkában töltött évekért. 1958-ban 1200 fizikai termelőmunkából jött fiatal érkezett elsősorban a műszaki és agrárpályákra (*Stat. táj. 1958a:9.*), 1959-ben már 6000 korábban érettségizett fiatal jelentkezett, közülük 2500 a termelőmunkából. 1960-ban 5800 korábban érettségizett jelentkezett, közülük 5200-an munkaviszonyban voltak (*Stat. táj. 1960a:5.*). A vállalatok, tanácsok, szervezetek stb. 720 fiatalt küldtek, közülük 453-at vettek fel, 70%-uk munkás vagy dolgozó paraszt származású volt.

A tanulmányi teljesítmény és lemorzsolódás

A fentiek ismeretében nem meglepő, hogy a hallgatók felsőoktatási tanulmányi előmenetele és származása között összefüggés mutatkozik. A statisztikai tájékoztatók adatai monotonon azt közlik, hogy az értelmiségi származásúak egy-két tizeddel jobb tanulmányi eredményt érnek el, mint a munkások vagy a dolgozó paraszt szülők gyermekei (*Stat. táj. 1954b:7.*). 1957-ben a hallgatók 15,2 %-a ért el kitűnő és jeles eredményt, a munkás és paraszt származásúaknak pedig 10,7 %-a. A közepes, elégséges és elégtelen eredményt elérők körében megfordul az arány: a munkás és paraszt származásúak az átlag fölött szerepelnek (az átlag: 43%, a munkás és paraszt származásúaké: 48,3). A lemorzsolódás is ugyanezt a tendenciát követi.

A társadalmi egyenlőség megteremtése érdekében megszervezett politikai-bürokratikus támogatás a felsőoktatás falai közé juttatta ugyan a munkás és dolgo-

zó paraszt származású fiatalokat, és a kollégiumi ellátással, a kimaradás tilalmával sokat tett azért, hogy bent is maradjanak. Ha a hallgatók egészségügyi okok miatt akartak kimaradni, megszervezték az orvosi ellátást is. A származás–tanulmányi teljesítmény–ösztöndíj kombinációjának változtatása főként a szegényebbeket érintette érzékenyen. A képzési színvonal emelésének és az önálló tanulást, kutatást és kezdeményezést támogató és egyben keretszám csökkentő politikája – MDP, PB 1954. februári határozata (*Ladányi 1999:87–88.*) – elsősorban a gyengén teljesítő és szegény munkás és dolgozó paraszt családi háttérű hallgatókat sújtotta: ha rosszul tanultak, nem kaphattak ösztöndíjat, ami a családnak anyagi problémát okozott, s – az általános érvelés szerint – ezért ki is maradtak.

A felsőoktatási oktatói kar többsége a felvett hallgató tudását és nem származását értékelte, mert megtehetette. Mindennek következtében elsősorban a társadalompolitika kedvezményezettjei maradtak ki. 1954-ben a tanév eleje és vége között a munkás 11,5, a dolgozó paraszt 8,6, az értelmiségi származásúak 4,1 százaléka maradt ki (*Stat. táj. 1954b:10.*). A későbbi években a tájékoztatók csak annyit közölnek, hogy a lemorzsolódás miatt lényegi változás nem történt.

A minisztérium lemorzsolódás okait kutató kérdéseire adott válaszokat fenn tartással kell fogadnunk, azonban hitelt adhatunk annak, hogy kimaradás meghatározó oka tanulmányi eredetű. Az elemzett időszakban – az 1956/57-es tanév könnyen magyarázható kivételével – a kimaradás magyarázataként egyre nagyobb súllyal és monotonon a tanulmányi okok szerepelnek. Ez pedig azt a fontos változást jelenti, hogy egyre inkább érvényesülhettek az oktatói kar szempontjai, hiszen az anyagi és egészségi gondokat orvosolták, s a fegyelmi ügyek aránya is csupán azonos sávban változik.

3. táblázat: A lemorzsolódás okai

	54/55	55/59	56/57	57/58	58/59	59/60	60/61	61/62	62/63
Betegség	18,9	21,4	15,2	15,3	18,2	16,8	17,9	12,9	11,7
Tanulmányi	48,5	54,5	32,3	62,0	60,2	61,5	60,8	65,1	67,9
Fegyelmi	5,0	8,7	12,1	5,1	4,1	2,6	5,0	3,4	3,3
Anyagi	13,9	6,6	16,3	8,4	7,3	6,6	4,5	4,5	5,1
Egyéb	13,7	8,8	24,1	9,2	10,2	12,5	11,8	14,1	12,0

Stat. táj. 1961b:4, 1962a:8.

A rosszul teljesítő hallgatóktól egyre inkább meg tud válni az oktatói kar. Az adatokból megtudható, hogy melyik társadalmi réteg a leginkább érintett: az, amelyiket a felvételi politika támogatta. A hatvanas évek elejére a „tudás” győzött a „származás” felett.

Végezetül

Az 1960-as népszámlálás szerint a származás szerinti kategorizálás ellenére az ötvenes évek végén a szellemiek a középiskolában – korcsoportos lakossági számará-

nyukhoz képest 2,61-szeresen, a felsőoktatásban pedig 3,13-szorosan felülreprezentáltak voltak (Nagy 2000). A munkás és paraszt származásúak politikai támogatását szüntette meg a kádári megbékélési politika azzal, hogy a kúszó értelmiségorientált közép-, és felsőoktatás és értelmiségi klientúra oldalára állt. Voltaképpen zárta az ötvenes éveket, kizárva a politikai életből a sztálinista irányt és képviselőit, vagy ha úgy tetszik, az érdemi társadalmi egyenlőség megteremtését szorgalmazó politikai vonalat. Kétségtelen, hogy a kádári konszolidációhoz kapcsolódó, társadalmi egyenlőséget célzó oktatáspolitikák sokkal inkább hasonlít bármelyik nyugat-európai szociáldemokrata ország gyakorlatához (Nagy 2003), mint a sztálini vagy éppen az 1956–1962 közötti időszak politikájához. A különbség azonban jelentős: Nyugat-Európában még verbálisan sem kívánták az osztály nélküli szocialista társadalmat építeni, hanem a társadalmi rétegek közötti különbséget csökkenteni.

Ha visszatekintünk az ötvenes évekre, megállapíthatjuk, hogy a társadalmi egyenlőség terén a legnagyobb sikert: a piacot, a vetélkedést kikapcsoló, (tervezéses) gazdaság- és társadalomirányítással, erős hatalomkoncentrációval, valamint a politikai, bürokratikus és rendőrségi irányítás összefonódásával teremtették meg. Paradoxon a következő: a társadalmi egyenlőség legmagasabb foka a diktatúrában érhető el, amelyben viszont nem jó élni.

SÁSKA GÉZA

IRODALOM

- A felsőoktatás ügyeiért felelős minisztérium titkos és kis példányszámban sokszorosított statisztikai kiadványait használtam fel. Az adatgyűjtések időpontja a tanév eleje és a vége. Ennek megfelelően a) és b) jelölöm a különbséget. Pl. Stat. táj. 1954a) = október 15-i adatgyűjtés, Stat. táj. 1954b) = július 1-i állapot.
- 1963/64 tanévtől egy, már nyilvános kiadványt adtak közre, így megkülönböztetésnek nincs oka.
- A Magyar Dolgozók Pártjának programnyilatkozata*, 1948. június 13–14. In: *Magyar Dolgozók Pártja határozatai, 1948–1956*. Izsák Lajos (ed) Budapest, Napvilág Kiadó. 1998. 15–32. o.
- A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának határozata a felsőoktatási reform alapelveinek meghatározása tárgyában 1950 december 22. In: *Állam és közigazgatás*, 1951. január–február, 57–60. o.
- A Titkárság határozata felsőoktatásunk színvonalának emelésére és a beiskolázási keret csökkentésére*, (1952. május 21) In: *Magyar Dolgozók Pártja határozatai, 1948–1956*, Izsák Lajos (ed) Budapest, Napvilág Kiadó. 1998. 161–163. o.
- Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a felsőoktatási intézmények felvételi rendszeréről és a származás szerinti kategorizálás megszüntetéséből adódó egyéb feladatokról. (1963. április 2). In: *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai, 1963–1966*. VASS HENRIK (ed) Budapest, Kossuth Könyvkiadó. 1968. 16–22. o.
- MSZMP VII. Kongresszusának határozata a szocializmus építésében elért eredményekről* (1962. november 20–24). In: *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962*. Sajtó alá rendezte VASS HENRIK, SÁGVÁRI ÁGNES, Budapest, Kossuth Könyvkiadó. 1973, 578–620. o.
- ARENDR, HANNAH (1992) *A totalitarianizmus gyökerei*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- BALOGH LÁSZLÓ: *Szakérettségi* http://human.kando.hu/pedlex/lexicon/SZ.xml/szakerettsegi_vizsga.html, letöltve 2006. május.
- BAUER TAMÁS (1981) *Tervgazdaság, beruházás, ciklusok*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

- FERGE ZSUZSA (1976) *Az iskolarendszer és iskolai tudástársadalmi meghatározottsága*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- GRAU, GÜNTHER (2001) *Homoszexualitás a Harmadik Birodalomban*. A diszkrimináció és az üldözés dokumentumai. Budapest, Osiris.
- HAJDU PÉTER (2004) Az ókori irodalmi műveltség kiszorulásának lépései. *Educatio* No 2.
- HORVÁTH IVÁN (2006) *Gépeskönyv*. Budapest, Balassi Kiadó.
- KISS ÁRPÁD (1943) *Mai magyar nevelés*, Debreceni könyvek kiadása, Nagy Károly Grafikai Műintézete, Debrecen.
- LADÁNYI ANDOR (1986) *Felsőoktatási politika 1949–1958*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- LADÁNYI ANDOR (1999) *A magyar felsőoktatás a 20. században*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- NAGY PÉTER TIBOR (2003) A felsőoktatásba vezető út – és a társadalmi hátrányok kompenzációja. *Educatio* No. 2. 236–252. o.
- NAGY PÉTER TIBOR (2000) Andor Mihály & Liskó Ilona: Iskolaválasztás és mobilitás. című könyvének kritikai ismertetése: *Századok*, No. 2. 789–792. o.
- NOLTE, ERNST (2003) *A fasizmus korszaka*. Budapest, XX. Századi Intézet.
- PETŐ IVÁN & SZAKÁCS SÁNDOR (1985) *A hazai gazdaságnegyvtizedének története 1945–1985. I. Az újjáépítés és a tervutasításos irányítás időszaka*. Budapest, KJK.
- RAINER M. JÁNOS (2004) A „hatvanas évek” Magyarországon. *Rubicon*, No. 8–9. 4–16. o.
- SÁSKA GÉZA (1992) Tantervpolitika az 1945 utáni Magyarországon. *Világosság*, 33. évf. No. 3.
- SÁSKA GÉZA (1988) Felnőttoktatás a negyvenes és az ötvenes években. *Medvetánc* 1988. 8. évf. No. 1. 91–111. o.
- SÁSKA GÉZA (2004) A társadalmi egyenlőség antikapitalista és demokrácia ellenes képze a XX. századi pedagógiai ideológiákban. I. rész. *Magyar Pedagógia*, No. 4. 471–499. o.
- SÁSKA GÉZA (2005) Tehetségfelfogások. Adalékok a természetelvű pedagógiák eszmétörténetéhez. *Iskolakultúra*, No. 10. 127–136. o.

